

GRAŻYNA ADAMCZYK

ANALIZA DOCHODOWYCH UWARUNKOWAŃ KONSUMPCJI W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W LATACH DZIEWIĘCDZIESIĄTYCH

*Z Katedry Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej
Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu*

ABSTRACT. One of the basic factors creating consumer behaviours is their income. Income is the condition of fulfilling consumer needs. Income limitation forces the consumer to select the most important needs which will be fulfilled. Special meaning in the whole need system have nutrition needs. The main objective of this paper was analysis of income conditions of consumption and expenditures of households with non-agriculture source of income in 1993-1999.

Key words: household, consumer incomes, food expenditures

Wstęp

W wielu klasyfikacjach czynników warunkujących konsumpcję wyróżnia się różną liczbę i różne rodzaje kryteriów będących podstawą ich wyodrębniania. Wszystkie klasyfikacje mają jednak część wspólną: grupy czynników ekonomicznych. Odgrywają one rolę determinant w kształtowaniu systemu konsumpcji żywności. W hierarchii tego systemu wyróżnia się najczęściej takie czynniki, jak: dochody, ceny, podaż towarów i usług oraz kredyty konsumpcyjne. W szczególności czynniki ekonomiczne mają największy wpływ na wielkość, strukturę i kierunki spożycia żywności, a także są aktywnym instrumentem kształtowania modelu konsumpcji i kreowania polityki konsumpcji (Sojkin 1994).

Podstawowym czynnikiem ekonomicznym kształtującym wielkość i strukturę spożycia są dochody pieniężne ludności. Wysokość, a także struktura rodzajowa dochodów stanowią istotną informację dla analizy poziomu i proporcji wydatków ludności. Wydatki na zakup dóbr i usług konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych są uzależnione głównie od poziomu dochodów nominalnych, cen oraz podaży (Urban i Szlachta 1995). Dochody nominalne ludności obejmują: wynagrodzenia za pracę, pieniądze świadczenia społeczne oraz inne dochody osobiste, w tym spożycie naturalne, dochody

netto z ogródków działkowych. Do dochodów nominalnych wlicza się także dochody uzyskiwane z tytułu świadczeń społecznych w naturze, np. nieodpłatne świadczenie usług w dziedzinie oświaty, ochrony zdrowia.

W przypadku wydatków na zakup artykułów żywnościowych dochody nominalne ludności nie mają tak dużego znaczenia, jak w przypadku niektórych artykułów nieżywnościowych, stąd istotne znaczenie w analizie wydatków żywnościowych odgrywają dochody realne ludności, czyli dochody pieniężne i dochody w naturze skorygowane o zmiany cen (Urban i Szlachta 1995). Wzrost dochodów nominalnych nie zawsze pociąga za sobą wzrost dochodów realnych. Dzieje się tak, kiedy koszty utrzymania spowodowane wzrostem cen rosną szybciej niż dochody. W takich sytuacjach trudno zaobserwować typowe prawidłowości kształtowania się wydatków. W odniesieniu do żywności przestaje wtedy funkcjonować prawo Engla, a spadek realnych dochodów wywołuje wzrost udziału wydatków na żywność w wydatkach ogółem.

Zatem zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych kształtują się przede wszystkim pod wpływem dochodów realnych.

W niniejszym artykule skoncentrowano się na analizie dochodowych uwarunkowań konsumpcji w gospodarstwach domowych, których źródło utrzymania nie jest związane z rolnictwem, oraz na poziomie, strukturze i dynamice wydatków.

Material i metoda

Materiałem w niniejszym opracowaniu były dane wtórne zgromadzone i opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny dotyczące dochodów i wydatków gospodarstw domowych. W analizach skoncentrowano się na gospodarstwach domowych miejskich, których źródło utrzymania nie jest związane z rolnictwem. Celowy dobór tych jednostek wynikał z dominującego ich udziału w kształtowaniu popytu żywnościowego oraz wytyczaniu kierunków zmian w modelach, wzorach żywienia oraz zachowaniach konsumpcyjnych. W gospodarstwach domowych niepowiązanych z rolnictwem uwarunkowania ekonomiczne konsumpcji w postaci poziomu i dystrybucji dochodów kształtują się odmiennie w stosunku do gospodarstw domowych rolniczych, a ponadto występuje znaczna ich dywersyfikacja, co daje podstawę do identyfikowania różnych zachowań konsumpcyjnych.

Objęty analizą okres od 1993 roku wynikał przede wszystkim z możliwości uwzględnienia wszystkich typów gospodarstw domowych niepowiązanych z rolnictwem, których GUS nie wyróżniał przed rokiem 1993. Dodatkową przesłanką było względne ożywienie i powolne przywracanie równowagi na rynku żywnościowym, po niesprzyjających warunkach realizacji konsumpcji i barierze popytu ze strony gospodarstw domowych we wczesnym okresie przywracania zasad gospodarki rynkowej, tj. latach 1990-1992.

Analizy danych dokonano, wykorzystując metody badania struktur rynku oraz metody badania rozwoju zjawisk rynkowych w czasie, oparte na indywidualnych łańcuchowych wskaźnikach dynamiki i metodzie średniego tempa zmian. W szczególności analizowano poziom i dynamikę dochodów nominalnych i realnych w gospodarstwach domowych oraz poziom, dynamikę i strukturę wydatków w wybranych typach gospodarstw.

Wyniki

Analiza zmian poziomu i dynamiki dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych¹ według grup społeczno-ekonomicznych

Przeciętny dochód gospodarstwa domowego w wartości nominalnej wzrósł w latach 1993-1999 ponad trzykrotnie: z poziomu 564,3 zł do 1733,6 zł (tab. 1).

Tabela 1

**Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny brutto (w ujęciu nominalnym)
w gospodarstwach domowych (zł)**
Average monthly available gross income (in nominal value) of households (PLN)

Gospodarstwa domowe Households	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Na gospodarstwo domowe – Per household							
Ogółem* – Total*	564,3	748,2	955,3	1 215,8	1 500,0	1 600,0	1 733,6
Pracowników Employees	635,8	842,5	1 066,8	1 393,2	1 700,0	1 900,0	2 041,1
Pracujących na własny rachunek Self-employed	833,8	1 158,0	1 464,7	1 842,6	2 200,0	2 300,0	2 592,0
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł Maintained from non-earned sources	318,4	435,5	552,1	687,1	800,0	900,0	974,1
Emerytów i rencistów Retirees and pensioners	399,3	535,97	685,04	867,7	900,0	1 100,0	1 266,6
Na osobę w gospodarstwie domowym – Per capita in household							
Ogółem* – Total*	173,6	230,9	300,1	383,4	473,8	522,9	560,4
Pracowników Employees	176,6	234,7	301,3	395,2	486,4	546,3	592,3
Pracujących na własny rachunek Self-employed	218,8	297,7	386,1	487,8	618,4	655,1	716,0
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł Maintained from non-earned sources	95,3	125,9	155,9	200,4	232,5	299,2	300,7
Emerytów i rencistów Retirees and pensioners	185,7	245,9	319,7	402,4	558,4	553,0	596,5

*Łącznie z dochodami gospodarstw rolników i pracowników użytkujących gospodarstwo rolne.

Źródło: **Rocznik...** (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000).

*Include incomes of farmers and employees-farmers.

Source: **Rocznik...** [Statistical yearbook] (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000).

¹Dochód rozporządzalny gospodarstwa domowego obejmuje wszelkie bieżące pieniężne i niepieniężne dochody gospodarstwa, pomniejszone o podatki od dochodów, spadków, darowizn i nieruchomości. Dochód rozporządzalny jest przeznaczony na wydatki konsumpcyjne, pozostałe wydatki oraz przyrost oszczędności (**Rocznik...** 1998).

Zdecydowanie wyższe niż przeciętne dochody w 1993 roku posiadały gospodarstwa domowe pracujące na własny rachunek – 833,8 zł i gospodarstwa domowe pracowników – 635,8 zł. Najniższe średnie dochody przypadające na jedno gospodarstwo domowe posiadały gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł – 318,4 zł oraz emerytów i rencistów – 399,3 zł. Ta sama prawidłowość zróżnicowania dochodów w różnych grupach gospodarstw domowych utrzymywała się do końca analizowanego okresu. W 1999 roku zwiększyła się jednak dysproporcja między gospodarstwami domowymi o najwyższym dochodzie rozporządzalnym a gospodarstwami najgorzej uposażonymi.

Przeciętny dochód rozporządzalny w przeliczeniu na jedną osobę wynosił w analizowanym okresie od 173,6 do 560,4 zł. Do końca 1999 roku dochody nominalne w przeliczeniu na jedną osobę w gospodarstwie domowym najbardziej wzrosły – ponad trzykrotnie – w przypadku gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł – z poziomu 95,3 zł do 300,7 zł i pracowników – z 176,6 zł do 592,3 zł.

Analizując dynamikę przeciętnego nominalnego dochodu rozporządzalnego ogółem, można zauważyć zróżnicowany jego przyrost, z wyraźnie zarysowującą się słabnącą dynamiką wzrostową, szczególnie w latach 1998-1999 (tab. 2). Średni wskaźnik przyrostu dochodu rozporządzalnego w analizowanym okresie wyniósł 23,4% dla wszystkich grup gospodarstw domowych. Najwyższy wskaźnik wzrostu dla analizowanego okresu uzyskały gospodarstwa domowe emerytów i rencistów – średnio 24,8% rocznie, najniższy natomiast gospodarstwa osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł – 17,8% rocznie. W poszczególnych latach dynamika nominalnych dochodów miała zróżnicowany przebieg w różnych typach gospodarstw domowych. Stosunkowo największą dynamikę wzrostu – każdorazowo w odniesieniu do roku poprzedzającego – wykazywały dochody nominalne gospodarstw emerytów i rencistów, zwłaszcza do roku 1997, odpowiednio 46,7% (1993 rok), 32,4% (1994 rok), 30,0% (1995 rok), 25,9% (1996 rok) i 38,8% (1997 rok). Niewielki, bo 1-procentowy spadek dochodów nominalnych w tej grupie odnotowano w roku następnym (tab. 2).

Zdecydowanie wolniejsze przyrosty tej kategorii dochodów odnotowano w przypadku pozostałych typów gospodarstw, z wyjątkiem pracujących na własny rachunek, zwłaszcza w latach 1995 i 1997. W okresie 1998-1999 odnotowano zahamowanie dynamiki wzrostu dochodów w gospodarstwach pracowniczych i pracujących na własny rachunek, 1-procentowy spadek (1998 rok) dochodów emeryckich oraz wydatny wzrost (o 28,7%) dochodów w gospodarstwach utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych.

Znacząca dynamika wzrostu dochodów w okresie 1993-1997 w gospodarstwach o przeważającym niezarobkowym źródle wynikała m.in. ze zwiększenia się udziału świadczeń społecznych w strukturze przychodów gospodarstw emeryckich i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł.

Średnio w gospodarstwach emerytów i rencistów dochód z tytułu świadczeń społecznych wzrósł w 1997 roku do 90,0%, wobec 77% w roku 1993. W przypadku gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł udział świadczeń finansowanych z budżetu państwa wzrósł w analizowanym okresie z 51% do 57%, w tym zasiłków dla bezrobotnych – z 26,0 do 44,5% (**Rocznik...** 1994, 1995, 1996, 1997, 1998).

Analiza poziomu i dynamiki dochodu w wartości nominalnej jest właściwym miernikiem odzwierciedlającym siłę nabywczą gospodarstw domowych w odniesieniu do produktów niekonsumpcyjnych. Mając na uwadze fakt znacznej pozycji w strukturze

wydatków gospodarstw domowych wydatków na żywność, w analizowanym okresie średnio od 40% do 32%, przy dużym zróżnicowaniu w poszczególnych typach gospodarstw domowych, właściwym miernikiem odzwierciedlającym możliwości nabywania produktów żywnościowych jest kategoria realnego dochodu rozporządzalnego.

Tabela 2

Dynamika nominalnych i realnych dochodów gospodarstw domowych oraz wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych dla poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych w latach 1993-1999 (%)
Dynamics of nominal and real household income and price index of consumer goods and services for particular social-economic groups in 1993-1999 (%)

Gospodarstwa domowe Households	Wskaźnik Index	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1994- -2000 T
Ogółem Total	A	135,2	133,0	130,2	127,6	123,6	110,4	107,1	23,4
	B	134,6	130,7	126,8	119,4	114,8	112,0	107,4	20,4
	C	100,4	101,8	102,7	106,9	107,7	98,5	99,7	2,5
Pracowników Employees	A	123,6	132,9	128,4	131,2	123,1	112,3	108,4	22,5
	B	135,2	132,4	128,1	119,9	115,3	112,3	107,4	21,1
	C	91,4	100,4	100,2	109,4	106,7	100,0	100,9	1,2
Pracujących na własny rachunek Self-employed	A	–	136,0	129,7	126,3	126,8	105,9	109,3	18,4
	B	–	131,2	127,1	119,3	114,9	112	107,5	15,6
	C	–	103,7	102,1	105,9	110,3	94,6	101,7	2,5
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł Maintained from non-earned sources	A	–	132,0	123,8	128,5	116,1	128,7	128,7	17,8
	B	–	132,7	129,2	120,0	114,9	111,8	107,1	16,0
	C	–	99,5	95,9	107,1	101,0	115,1	115,1	1,6
Emerytów i rencistów Retirees and pensioners	A	146,7	132,4	130,0	125,9	138,8	99,0	107,9	24,8
	B	135,6	133,0	127,8	119,5	114,8	111,5	106,9	20,9
	C	108,2	99,5	101,7	105,3	120,9	88,8	100,9	3,2

T – średni wskaźnik tempa, A – indywidualny łańcuchowy wskaźnik dynamiki przeciętnych miesięcznych dochodów nominalnych na członka gospodarstwa domowego (rok poprzedni = 100), B – wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych dla analizowanych grup społeczno-ekonomicznych, C – indywidualny łańcuchowy wskaźnik dynamiki przeciętnych miesięcznych dochodów realnych na członka gospodarstwa domowego (rok poprzedni = 100).

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS (1992-2000).

T – index of average rate, A – individual chain dynamics index of average monthly nominal income per capita in a household (previous year = 100), B – price index of consumer goods and services for analysed social-economic groups of households, C – individual chain dynamics index of average monthly real income per capita in a household (previous year = 100).

Source: Own calculations on the basis of CSO (1992-2000).

Kierunek rozwoju dochodów nominalnych gospodarstw domowych nie zawsze pociąga za sobą ten sam rozwój dochodów w ujęciu realnym. Dynamika dochodów realnych gospodarstw domowych jest wypadkową przebiegu dochodów nominalnych i wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych, dawniej nazywanego wskaźnikiem kosztów utrzymania, dla poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych.

Analiza przedstawionych w tabeli 2 wskaźników cen i dochodów pozwala stwierdzić zróżnicowany ich poziom w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych. Ogółem realne dochody gospodarstw domowych wzrastały w analizowanym okresie średnio rocznie o 2,5%. W 1993 roku realne dochody obniżyły się w gospodarstwach pracowników w porównaniu z rokiem poprzedzającym aż o blisko 9%, natomiast w gospodarstwach emeryckich wzrosły o blisko 8%. Takie przyrosty w 1993 roku realnych dochodów były związane z większym tempem wzrostu wskaźnika kosztów utrzymania (35,2%) niż nominalnych płac (23,6%) w gospodarstwach pracowniczych i odwrotną relacją tempa wzrostu obu wskaźników (odpowiednio 35,6% i 26,7%) w gospodarstwach emerytów i rencistów. W następnych latach analizowanego okresu wyraźnie zostało wyhamowane tempo wzrostu obu wskaźników zarówno kosztów utrzymania, jak i dynamiki dochodów nominalnych, co znalazło swoje potwierdzenie w dodatnim tempie – na umiarkowanym poziomie – wzrostu dochodów realnych prawie wszystkich objętych analizą grup gospodarstw domowych. Pewne odstępstwa tej dynamiki wystąpiły jedynie w odniesieniu do dwóch nowych kategorii gospodarstw domowych, wyodrębnionych w 1993 roku: w gospodarstwach domowych utrzymujących się z pracy na własny rachunek realne dochody wzrastały średnio w tempie 2,5%, dochody nominalne wzrastały w tempie prawie 19%, a wskaźnik kosztów utrzymania był najniższy w porównaniu z pozostałymi grupami gospodarstw domowych i wzrastał średnio w analizowanym okresie w tempie 15,6%. W grupie gospodarstw o głównym niezarobkowym źródle utrzymania odnotowano spadek realnych dochodów o 0,5% w 1994 roku i 4,0% w roku następnym, natomiast w dalszym okresie uzyskano dodatnią dynamikę: od 1,0% (1997 rok) do 15,1% (1998 i 1999 rok).

Poziom i struktura wydatków w gospodarstwach domowych

Decydującym czynnikiem wpływającym na sferę realizacji konsumpcji mierzona poziomem wydatków gospodarstw domowych są dochody osobiste gospodarstw. Analizowany okres 1993-1999 charakteryzował się zasadniczo znacznie lepszymi warunkami materialnymi gospodarstw domowych w porównaniu z początkiem lat dziewięćdziesiątych. Wartość przeciętnych miesięcznych wydatków w ujęciu nominalnym wzrosła z poziomu 169,32 zł na osobę w 1993 roku do 549,8 zł na osobę w 1999 roku. Zdecydowanie najwięcej w omawianym okresie wydawały gospodarstwa domowe pracujące na własny rachunek – od 216,4 zł na osobę (1993 rok) do 705,1 zł na osobę (1999 rok), najmniej natomiast gospodarstwa domowe, które utrzymywały się z niezarobkowych źródeł: od 107 zł na osobę do 328,9 zł na osobę. Na poziomie zbliżonym do wydatków ogółem kształtowały się wydatki gospodarstw pracowniczych (tab. 3).

W strukturze wydatków nominalnych rozchody na towary i usługi konsumpcyjne kształtowały się na poziomie od 96,5% (1993 rok) do 95,2% (1997 rok) z zaznaczającą się tendencją malejącą. Pozostałe rozchody – od 3,5% (1993 rok) do 4,8% (1997 rok) – pochłaniały inne kategorie wydatków, z tendencją wzrostu we wspomnianym okresie.

Tabela 3

Poziom i struktura wydatków gospodarstw domowych ogółem w latach 1993-1999
Level and structure of household total expenditures in 1993-1999

Wyszczególnienie Specification	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Przeciętne miesięczne wydatki na osobę w gospodarstwie domowym (zł) Average monthly expenditures of household per capita (PLN)							
Ogółem Total	169,3	218,6	276,3	351,0	427,9	503,0	549,8
Pracowników Employees	168,0	216,9	274,9	355,3	435,6	517,7	573,0
Pracujących na własny rachunek Self-employed	216,4	284,6	359,0	449,0	546,5	633,0	705,1
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł Maintained from non-earned sources	107,0	134,0	162,0	204,9	249,6	339,6	328,9
Emerytów i rencistów Retirees and pensioners	189,8	244,3	311,0	388,5	469,3	557,7	606,6
Struktura wydatków gospodarstw domowych (%) Structure of household expenditures (%)							
Ogółem Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Towary i usługi konsumpcyjne Consumer goods and services	96,5	95,8	95,6	95,6	95,2	96,1	96,4
Żywność Food	40,5	39,9	39,7	37,8	36,0	33,7	31,2
Towary i usługi nieżywnościowe Non consumer goods and services	55,1	54,7	54,7	56,6	58,1	58,8	61,6
Odzież i obuwie Clothing and footwear	7,6	7,1	7	7	6,9	6,7	6,1
Mieszkanie Housing	19,7	20,3	20,6	21,3	22,0	22,9	24,7
Higiena i zdrowie Health	5,9	6,6	6,6	3,1	3,8	4,2	4,3
Oświata Education	2,3	1,8	1,9	1,9	2,0	1,2	1,3
Kultura, sport Culture, sport	6,1	5,3	5,4	5,3	5,5	6,2	6,8
Transport, łączność Transport and communication	8,9	9,2	8,8	9,9	9,8	10,5	12,2
Inne wydatki Other expenditures	3,5	4,2	4,4	4,4	4,8	3,9	3,6

Źródło: **Rocznik...** (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000).

Source: **Rocznik...** [Statistical yearbook] (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000).

Z 40,5% do 31,1% w okresie 1993-1999 zmniejszył się udział wydatków żywnościowych gospodarstw domowych, kosztem zwiększania się z roku na rok wydatków na towary i usługi nieżywnościowe, odpowiednio z 55,1% do 61,6%. Największą pozycję po stronie wydatków na towary i usługi nieżywnościowe zajmują koszty związane z eksploatacją mieszkania – od 19,7% (1993 rok) do 24,7% (1999 rok) (tab. 3).

Struktura wydatków żywnościowych była istotnie zróżnicowana w omawianych typach gospodarstw domowych. Znacznie powyżej średniego udziału wydatków żywnościowych kształtowały się wskaźniki dla gospodarstw domowych najgorzej uposażonych, a więc utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz emerytów i rencistów. W tych gospodarstwach na zakupy żywnościowe przeznaczano odpowiednio od 49,5% w 1993 roku do 38,9% w 1999 roku i od 44,8% do 33,3% ogółu wydatków. Gospodarstwa pracowników przeznaczały na wydatki żywnościowe od 40,4% do 28,1% w analizowanym okresie, a gospodarstwa o najwyższych dochodach (utrzymujący się z pracy na własny rachunek) – od 35,8% do 25,3% (tab. 4).

Tabela 4

**Udział wydatków żywnościowych w ogólnych wydatkach gospodarstw domowych
w latach 1993-1999 (%)**
Share of food expenditure in total household expenditures in 1993-1999 (%)

Gospodarstwa domowe Households	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Pracowników Employees	40,4	39,1	38,9	36,8	35,0	30,7	28,1
Pracujących na własny rachunek Self-employed	35,8	33,7	34,0	33,2	31,8	27,2	25,3
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł Maintained from non-earned sources	49,5	48,5	49,8	48,1	45,6	38,6	38,9
Emerytów i rencistów Retirees and pensioners	44,8	43,8	43,5	41,7	40,3	35,8	33,3

Źródło: **Rocznik...** (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000).

Source: **Rocznik...** [Statistical yearbook] (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000).

W strukturze wydatków żywnościowych największe pozycje zajmują wydatki na mięso, przetwory i podroby, nabiał i jaja oraz przetwory zbożowe (**Rocznik...** 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000). Analizując udział wydatków na poszczególne grupy żywności w różnych typach gospodarstw domowych, zauważyć można dość znaczne różnice. W gospodarstwach niżej uposażonych rosnący udział w latach 1993-1999 wykazywały wydatki na pieczywo i podstawowe przetwory zbożowe, odpowiednio od 14,9% do 17,5% w gospodarstwach utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych i od 13,1% do 15,3% w gospodarstwach emerytów i rencistów, natomiast pozostałe grupy wydatków żywnościowych wykazywały tendencję spadkową. Te dwa typy gospodarstw domowych charakteryzowały się też relatywnie niższymi wydatkami na żywność w placówkach gastronomicznych, średnio było to około 1,2% w gospodarstwach emerytów i rencistów i 2,0% w gospodarstwach utrzymujących się z niezarob-

kowych źródeł. Gospodarstwa te w latach 1993-1999 wydawały – w porównaniu z innymi grupami – najmniej na mięso i przetwory, odpowiednio – od 29,6% do 27,4% (gospodarstwa o niezarobkowym źródle utrzymania) i od 31,7% do 28,8% (gospodarstwa emerytów i rencistów).

Tendencje odbiegające od wspomnianych powyżej występowały w gospodarstwach domowych o wyższych dochodach i znacznie niższym od przeciętnego udziale wydatków na zakup produktów żywnościowych, tj. w gospodarstwach utrzymujących się z pracy na własny rachunek. Gospodarstwa te proporcjonalnie mniej wydawały na podstawowe produkty przetwórstwa zbożowego (od 10,8% do 13,5% wydatków ogólnych na żywność w latach 1993-1999), mniej więcej tyle samo co inne grupy gospodarstw wydawały na nabiał, mięso, owoce i warzywa, natomiast zdecydowanie więcej na konsumpcję poza domem – od 3,8% do 4,5% ogólnych wydatków żywnościowych (**Rocznik...** 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000). Nieco niższym poziomem struktury wydatków żywnościowych charakteryzowały się gospodarstwa domowe pracowników; tendencje były zbliżone do gospodarstw utrzymujących się z pracy na własny rachunek.

W zachowaniach gospodarstw domowych pod względem struktury wydatków można zauważyć zgodność ich postępowania z prawidłowością Engla. Wzrost dochodów w analizowanym okresie pociągał za sobą zmniejszenie w strukturze rozchodów realnych wydatków na żywność. Spadek realnych dochodów bądź ich mała dynamika w określonym czasie spowodowały wzrost wskaźnika udziału wydatków żywnościowych. Taka sytuacja wystąpiła w latach 1994-1995 w gospodarstwach pracujących na własny rachunek – w 1995 roku udział wydatków żywnościowych wzrósł, choć nieznacznie, do 34% wobec 33,7% w roku poprzednim i w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł – udział wydatków wzrósł w 1995 roku do 49,8% wobec 48,5% w roku poprzednim.

Dynamika realnych wydatków ogółem

W ciągu siedmioletniego okresu analizy realne wydatki wszystkich typów gospodarstw domowych wzrastały w średniorocznym tempie 4,1% (tab. 5), natomiast wydatki analizowanych gospodarstw niepowiązanych z rolnictwem rosły w tempie ponad 2,5%. Było to tempo przeciętnie w ciągu każdego roku prawie dwa razy szybsze niż wzrost realnych dochodów (tab. 2). Spadek realnych dochodów odnotowano w latach 1994-1995, gdzie obniżyły się wydatki wszystkich grup gospodarstw domowych, przeciętnie o 1,2% w 1994 roku i o 0,3% w 1995 roku. Najsilniejszą ujemną dynamiką odznaczały się realne wydatki gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł: 5,7% w 1994 roku i 6,4% w 1995 roku. Taki kierunek dynamiki realnych wydatków gospodarstw w okresie 1994-1995 był związany z relatywnie wysokim wskaźnikiem wzrostu cen towarów i usług konsumpcyjnych dla poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych, który kształtował się na poziomie powyżej 30% w 1994 roku i około 28% w 1995 roku. Ponadto fakt ten należy powiązać nierozdzielnie z najsłabszą w latach 1994-1995 dynamiką wzrostu realnych dochodów gospodarstw domowych bądź z jej spadkiem, jak to miało miejsce w przypadku gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i gospodarstw emeryckich (tab. 5).

Tabela 5

**Dynamika nominalnych i realnych wydatków gospodarstw domowych
w przeliczeniu na osobę w latach 1993-1999 (%)**
Dynamics of nominal and real household expenditures per capita in 1993-1999 (%)

Gospodarstwa domowe Households	Wskaźnik Index	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1994- -2000 T
Ogółem Total	A	150,3	129,1	126,4	127,0	121,9	117,6	109,3	25,4
	B	134,6	130,7	126,8	119,4	114,8	112,0	107,4	20,4
	C	111,7	98,8	99,7	106,4	106,2	105,0	101,8	4,1
Pracowników Employees	A	136,3	129,1	126,7	129,2	122,6	118,8	110,7	24,5
	B	135,2	132,4	128,1	119,9	115,3	112,3	107,4	21,1
	C	100,8	97,5	98,9	107,8	106,3	105,8	103,1	2,8
Pracujących na własny rachunek Self-employed	A	–	131,5	126,1	125,1	121,7	115,8	111,4	18,4
	B	–	131,2	127,1	119,3	114,9	112	107,5	15,6
	C	–	100,2	99,2	104,9	105,9	103,4	103,7	2,4
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł Maintained from non-earned sources	A	–	125,2	120,9	126,5	121,8	136,1	96,8	17,4
	B	–	132,7	129,2	120,0	114,9	111,8	107,1	16,0
	C	–	94,3	93,6	105,4	106,0	121,7	90,4	1,2
Emerytów i rencistów Retirees and pensioners	A	149,0	128,7	127,2	125,0	120,8	118,9	108,8	25,0
	B	100,0	131,2	127,1	119,3	114,9	112	107,5	21,0
	C	109,9	96,8	99,5	104,6	105,2	106,6	101,2	3,3

T – średni wskaźnik tempa, A – indywidualny łańcuchowy wskaźnik dynamiki przeciętnych miesięcznych wydatków nominalnych na członka gospodarstwa domowego (rok poprzedni = 100), B – wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych dla analizowanych grup społeczno-ekonomicznych, C – indywidualny łańcuchowy wskaźnik dynamiki przeciętnych miesięcznych wydatków realnych na członka gospodarstwa domowego (rok poprzedni = 100).

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS (1992-2000).

T – index of average rate, A – individual chain dynamics index of average monthly nominal expenditures per capita in a household (previous year = 100), B – price index of consumer goods and services for analysed social-economic groups of households, C – individual chain dynamics index of average monthly real expenditures per capita in a household (previous year = 100).

Source: Own calculations on the basis of CSO (1992-2000).

W ciągu całego analizowanego okresu relatywnie w największym tempie wzrastały realne wydatki gospodarstw emeryckich – o 3,3% rocznie i pracowników – 2,8% rocznie, ze znaczącymi zmianami dynamiki wydatków. Przeciętnie mniej więcej o 1,2% rocznie wzrastały realne wydatki gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i o 2,4% rocznie realne wydatki gospodarstw pracujących na własny rachunek, a przebieg wzrostu charakteryzował się stosunkowo wyrównaną i umiarkowaną dynamiką w poszczególnych latach.

Dynamika realnych wydatków na żywność

W analizowanym okresie realne wydatki na żywność wzrastały średnio rocznie o 0,2% w gospodarstwach pracowniczych i 0,1% w gospodarstwach posiadających niezarobkowe źródła, malały natomiast w pozostałych typach gospodarstw domowych (tab. 6).

Tabela 6

Dynamika realnych wydatków żywnościowych gospodarstw domowych w przeliczeniu na osobę w latach 1993-1999 (%)
Dynamics of real food expenditures in different households per capita in 1993-1999 (%)

Gospodarstwa domowe Households	Wskaźnik Index	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1994- -2000 T
Pracowników Employees	A	102,0	93,3	99,2	103,4	102,8	101,1	99,7	0,2
	B	105,0	96,0	100,6	102,0	100,8	117,8	98,4	2,7
	C	102,9	87,5	105,5	107,8	104,8	108,8	100,8	2,4
	D	100,6	87,8	109,0	103,1	100,1	103,6	100,8	0,5
Pracujących na własny rachunek Self-employed	A	–	92,3	99,5	102,7	102,6	96,8	101,7	–0,8
	B	–	95,4	101,1	101,3	101,1	120,4	101,4	3,2
	C	–	91,9	100,9	106,6	104,0	103,7	104,0	1,7
	D	–	92,0	104,0	101,1	100,1	104,9	100,6	0,4
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł Maintained from non-earned sources	A	–	92,0	97,2	103,0	102,5	110,2	96,5	0,1
	B	–	94,0	102,0	101,5	101,4	117,4	95,5	1,7
	C	–	90,5	94,8	104,6	106,6	113,4	98,2	1,1
	D	–	90,1	102,0	103,7	100,4	116,6	98,0	1,5
Emerytów i rencistów Retirees and pensioners	A	106,1	93,2	99,4	101,8	97,8	97,6	99,7	–0,7
	B	110,5	95,0	100,8	101,0	92,4	112,1	97,1	1,0
	C	124,0	90,5	98,1	99,5	94,6	98,3	99,2	0,1
	D	105,2	92,6	103,4	102,5	108,1	100,8	100,7	1,8

T – średni wskaźnik tempa, A – dynamika realnych wydatków gospodarstw domowych na żywność w przeliczeniu na osobę, B – dynamika realnych wydatków gospodarstw domowych na przetwory zbożowe, pieczywo i wyroby ciastkarskie w przeliczeniu na osobę, C – dynamika realnych wydatków gospodarstw domowych na nabiał i jaja w przeliczeniu na osobę, D – dynamika realnych wydatków gospodarstw domowych na mięso i przetwory w przeliczeniu na osobę.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS (1992-2000).

T – index of average rate, A – dynamics of real household expenditures for food per capita, B – dynamics of real household expenditures for bread, cereals and confectionery per capita C – dynamics of real household expenditures for dairy products and eggs per capita, D – dynamics of real household expenditures for meat and processed meat per capita

Source: Own calculations on the basis of CSO (1992-2000).

W każdej z omawianych grup ujemną dynamikę wydatków na żywność ogółem obserwowano w latach 1994-1995. Dotyczyło to także wyszczególnionych grup żywności (przetwory zbożowe, nabiał i mięso), które zajmują w wydatkach gospodarstw domowych największą pozycję, pochłaniając łącznie przeciętnie ponad 60% wydatków żywnościowych. W okresie tym ceny przetworów zbożowych, nabiału, mięsa i innych artykułów żywnościowych rosły znacznie szybciej niż poziom nominalnych wydatków gospodarstw domowych, stąd nastąpił realny spadek wydatków na wymienione trzy grupy żywności (tab. 6).

W analizowanym okresie najsilniej wzrosły wydatki na pieczywo i przetwory zbożowe – średnio o 3,2% rocznie w gospodarstwach pracowniczych i pracujących na własny rachunek i o 1,7% i 1,0% odpowiednio w gospodarstwach o niezarobkowym źródle utrzymania oraz emeryckich. Dynamicznie wzrastały także wydatki na nabiał – o 2,4% rocznie w gospodarstwach pracowniczych i o 0,1% w gospodarstwach emeryckich. W analizowanym okresie w gospodarstwach lepiej uposażonych nieznacznie wzrastały realne wydatki na mięso i przetwory – średnio o 0,5% rocznie w gospodarstwach pracowniczych i o 0,4% w gospodarstwach utrzymujących się z pracy na własny rachunek. Znaczący wzrost wydatków na te produkty nastąpił w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł – średnio o 1,5% rocznie i emeryckich – średnio o 1,8% rocznie.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można wskazać, iż w gospodarstwach lepiej uposażonych zauważa się spadek udziału wydatków na żywność w ogólnej strukturze rozchodów, przy dalszym spadku udziału wydatków na produkty podstawowe (pieczywo), a znaczącym wzroście wydatków na przetwory zbożowe i nabiał oraz minimalnym wzroście realnych wydatków na mięso i przetwory. W gospodarstwach najbiedniejszych wydatki na produkty podstawowe (m.in. pieczywo) maleją w mniejszym tempie niż wydatki na produkty „dalszej potrzeby” (m.in. mięso).

Stwierdzenia i wnioski

1. Analizowany okres charakteryzował się zasadniczo korzystnymi warunkami realizacji konsumpcji ze względu na układ czynników ekonomicznych, które ją warunkują. Realnie dochody gospodarstw domowych w przeliczeniu na jedną osobę w analizowanym okresie wzrastały średnio w każdym roku o 2,5%, przy zróżnicowaniu od 2,5% w gospodarstwach utrzymujących się na własny rachunek do 3,2% w gospodarstwach emerytów i rencistów.

2. Realne wydatki gospodarstw domowych w analizowanym okresie wzrastały w tempie od 1,2% (gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł) do 3,3% rocznie w gospodarstwach emerytów i rencistów. Realna roczna zmiana wydatków żywnościowych przebiegała w tempie kilkakrotnie słabszym.

3. Przeciętnie z 40% do 31% zmniejszył się w analizowanym okresie udział wydatków żywnościowych w ogólnych rozchodach gospodarstw domowych. Znacznie powyżej średniego udziału kształtowały się wydatki na zakup produktów żywnościowych w gospodarstwach najgorzej uposażonych. Zmniejszeniu się udziału wydatków żywnościowych w wydatkach ogółem towarzyszył wzrost wydatków na grupy nieżywnościowe.

Wzrost dochodów w gospodarstwach gorzej uposażonych pociąga za sobą z reguły wzrost wydatków żywnościowych, który jest wynikiem większego spożycia naturalnego, z przesunięciem w kierunku artykułów ponadpodstawowych. Jednak wciąż często w gospodarstwach najbiedniejszych wzrost dochodu powoduje przyrost wydatków na artykuły relatywnie tańsze. Wzrost dochodów w gospodarstwach będących w lepszej sytuacji materialnej powoduje mniejszą reakcję w postaci wzrostu wydatków żywnościowych, przy znacznej jednak zmianie ich struktury. W tych przypadkach wydatki przesuwają się z reguły w kierunku produktów lepszych jakościowo, bardziej przetworzonych, lepiej opakowanych czy nowości pojawiających się na rynku.

Zatem wysokość osiągniętych dochodów wpływa bezpośrednio na wielkość całkowitych wydatków konsumpcyjnych i wyznacza ogólne proporcje, w jakich dochód zostaje przeznaczony na konsumpcję i oszczędności. Wraz ze wzrostem dochodów konsumentów rosną ich wydatki konsumpcyjne, ale nie wprost proporcjonalnie do wzrostu dochodu, co jest zgodne z podstawowym prawem psychologicznym społeczeństwa J.M. Keynesa.

Wzrost dochodu wpływa nie tylko na zwiększenie popytu na dobra i usługi, lecz także powoduje zmianę struktury wydatków, polegającą na zwiększeniu się w ogólnych wydatkach konsumentów wydatków na zakup dóbr wyższego rzędu, a zmniejszeniu się wydatków na zakup dóbr niższego rzędu.

Nie każda zmiana dochodów konsumentów powoduje natychmiastowe zmiany w poziomie i strukturze zakupów, konsumenci bowiem, przy określonym poziomie dochodu, mają ustalony własny schemat wydatków i własny styl życia. Wzrost dochodu nie prowadzi od razu do zmiany schematu wydatków, lecz dopiero po pewnym czasie konsument zmienia swój styl życia na styl życia konsumenta zamożniejszego (**Mynarski 1967, Rudnicki 2000**). W przypadku spadku dochodów konsumenci dążą zazwyczaj do zachowania przez dłuższy czas nabytych przyzwyczajeń konsumpcyjnych poprzez np. używanie oszczędności, zaciąganie pożyczek itp., mając nadzieję, iż ich sytuacja w przyszłości poprawi się. Zjawisko to w teorii zachowań konsumentów **Duesenberry (1952)** określa mianem efektu rygla. Zgodnie z tą teorią osiągnięcie wyższego poziomu konsumpcji jest w pewnej mierze procesem nieodwracalnym, ponieważ raz nabyte nawyki konsumpcyjne działają przy niższych dochodach jak rygiel hamujący obniżanie się poziomu konsumpcji (**Duesenberry 1952, Kramer 1997, Krasieński i in. 1984, Rudnicki 2000**).

Literatura

- Duesenberry J.S.** (1952): *Income, saving and the theory of consumer behaviour*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Kramer J.** (1997): *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*. PWE, Warszawa.
- Krasieński Z., Piasny J., Szulce H.** (1984): *Ekonomika konsumpcji*. PWE, Warszawa.
- Mynarski S.** (1967): *Wpływ dochodu i składu osobowego rodziny na wielkość i strukturę jej wydatków*. PWE, Wrocław.
- Rocznik** statystyczny. (1994) GUS, Warszawa.
- Rocznik** statystyczny. (1995) GUS, Warszawa.
- Rocznik** statystyczny. (1996) GUS, Warszawa.
- Rocznik** statystyczny. (1997) GUS, Warszawa.
- Rocznik** statystyczny. (1998) GUS, Warszawa.

Rocznik statystyczny. (1999) GUS, Warszawa.

Rocznik statystyczny. (2000) GUS, Warszawa.

Rudnicki L. (2000): Zachowania konsumentów na rynku. PWE, Warszawa.

Sojkin B. (1994): Determinanty konsumpcji żywności, analiza hierarchiczna. Zesz. Nauk. AE Pozn. Ser. II.

Urban S., Szlachta K. (1995): Ekonomia i organizacja handlu żywnością. Wyd. AE, Wrocław.

INCOME CONDITIONS ANALYSIS OF HOUSEHOLD CONSUMPTION IN THE NINETIES

S u m m a r y

The main objective of this paper was showing changes in income and expenditures of households with non-agricultural source of income in 1993-1999. It was said that the analysed period was characterised by positive conditions of consumption realisation with important diversification of level and dynamics of both nominal and real incomes in four analysed social-economic groups of households. In close connection with income, the level, dynamics and structure of household expenditures. Was shaped in better of households the decrease of food expenditure share in total expenditures was observed with further decrease in the share of expenditures for standard products (bread), important increase of expenditures for cereals and diary products and minimum increase of expenditures for meat and its preserves. In the poorest households expenditures for standard products decrease at a smaller rate than those for products of "further need" (among others for meat).